

С. В. Кульчицький

Отаман, отаманщина

ОТАМАН, ОТАМАНЩИНА Ці терміни тюркського походження вперше зустрічаються в літописі в розповіді про битву великого князя литовського Ольгерда з татарами на р. Сині Води (нині Синюха). Запороз. і донські козаки називали отаманами провідників (курінний отаман, наказний отаман, кошовий, станич. та ін.), в Армії УНР – командирів корпусу, дивізії, армій. групи. Головним отаманом Армії УНР був С. Петлюра.

Поняття «отаманщина» запровадив у історіографію Визвольних змагань 1917–21 В. Винниченко. Останню частину публіцист.-мемуар. праці «Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]» (ч. 1–3, К.; Відень, 1920) він поділив на 3 доби: Гетьманщину, Директорію і Отаманщину. Останню В. Винниченко датував від поч. 2-ї рос.-укр. війни (січень 1919) до «листопад. катастрофи» 1919, тобто переходу УГА на бік А. Денікіна, який змусив Армію УНР розпочати партизан. дії в рад. і білогвард. заплілі. Однак насправді поняттям «отаманщина» можна окреслити весь період боротьби зброй. селян. формувань під проводом вибор. отаманів проти нім. окупантів, Державної варти Української Держави, військ Антанти, білогвардійців і більшовиків протягом тривалого періоду – від 1918 до 1921. Це був масовий протест. рух укр. селянства, в якому переважали соц. мотиви, хоча нерідко вони співіснували з мотивами суто національними – визв. змаганнями за незалежність УНР. Селяни домагалися «чорного переділу» (зрівнял. розподілу) поміщиц. орних земель, захищали свою продукцію від реквізицій і конфіскацій представниками різних влад. Їхні загони здебільшого очолювали представники укр. інтелігенції або кадрові військові з досвідом воєн. дій. Проте серед командирів сотень і тисяч таких загонів зустрічалися й карні елементи, які прагнули в умовах цілковитого безвладдя скористатися прихопленою з фронту зброєю для банал. грабунку. Зазвичай селян. загони діяли побл. власних місць проживання. Інколи вони об'єднувалися у великі формування та утворювали своєрідні «селян. респ.» (Трипіл., Медвин., Мліїв., Холоднояр. та ін.), в окремих випадках – у справжні селян. армії під керівництвом Н. Махна, М. Григор'єва та ін. Ці армії на певних етапах вступали в союз або прямо приєднувалися до Армії УНР чи Червоної армії, а на ін. виступали як нейтральна (щодо Армії УНР) або ворожа (щодо Червоної армії) військ. сила. Часто дрібні загони з колиш. солдат царської армії, об'єднані за принципом земляцтва, вступали у збройні конфлікти один із одним через переділ

поміщиц. землі та виступали як деструктивна сила, що підривала зсередини здатність Армії УНР та її уряду опиратися зовн. загрозі. Очолювані містечк. отаманчиками загони іноді вчиняли погроми, грабунки й насильство. У ситуації війни всіх проти всіх і відсутності вертикалі держ. влади цивіл. насел. не мало будь-якого захисту. Останній сплеск антибільшов. руху, зафіксов. у рад. документах та історіографії як «куркул. бандитизм», припав на 1921. За даними ВУЧК, у перші 10 місяців року виведено з боротьби різними засобами 444 отамани, серед них убито в боях – 189, розстріляно – 9, заарешт. – 84, добровільно з'явилося з повинною і було амністовано – 162. Серед відомих повстан. отаманів – Є. Ангел, Ю. Божко, Вогонь, А. Волинець, Зелений, С. Гризло, А. Гулий-Гуленко, Маруся (Никифорова), Маруся (Соколовська), брати Чучупаки, Ю. Тютюнник.

Рекомендована література

1. Верстюк В. Махновщина. Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). 1991;
2. Героїзм і трагедія Холодного Яру. 1996;
3. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю: 33 біографії. 1998;
4. Нариси історії Української революції 1917–1921 років. Кн. 1–2. 2011–12 (усі – Київ).

Бібліографічний опис:

Отаман, отаманщина / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-77213>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).